

ОЛОНХО УС ДОЙДУТУН МУЗЫКА НОНУО ТИРИЭРДИИ

Кирии тыл.

Саха былыр тее да суруга – бичигэ суох буоллар, бэйэтин санаатын, баҕарар юабатын уус-уран, куустээх тыл күүрматын эппэт буолуон сатаммат этэ, этэрэ даҕаны. Ол курдук ырыалары, хобооннору, таабырыннары, чабырбахтары, олонхолору, остуоруйалары бэрт угуу айбыта. Норуот тылынан уус-уран айымньыта фольклор буолар. Кини сурук кемете суох айыллар. Норуот ырабыта бэйэтин ырыатын, олонхотун ейугэр тутта сылдьан ыллыыр, олонхолуур.

Онтон ыла саха норуотун уус-уран айымньытын саамай урудуку чыпчаала, ситиһиитэ- олонхо буолар.

Олонхо диэнинэн бухатыырдар геройдуу охсуйууларын хобуйан кердерер эпической айымньылар ааттаналлар.

Олонхо героической эпос буоларын быһытынан, кинини нуучча фольклорун жанрыгар холуйан эттэххэ, кини «былина» диэннэ сеп түбэһэр. Ол гынан баран, саха олонхото чыхха атын, ол иһин бары уерэхтээхтэр кини терут аатын кубулуппакка, жанра уратытын бэлиэтээн «Олонхо» диэн ааттаан тураллара.

Саха Республикатын Наукаларын Академиятыт Гуманитарнай чинчийэр институтун учуонай субэтэ олонхо Саха тус бэйэтин эпоһын быһытынан 1250 сылын 2000 сылга туолар диэн 1998 сылга ытыллыбыт киэн ынырыылаах мунһаҕар чопчулаабыта. Бу маннык утүмэн үйэлэр түгэхтэриттэн Саха олонхотун елбет-сүппэт үйэлээбит, теннүбэт телкелеебут дьоннорунан олонхоуттар буолаллар. 2005 сыллаахха ЮНЕСКО олонхону киьи аймах чулуу айымньытынан билиммитэ. Онон Саха олонхото аартык аайы аата ааттанар, тоҕой аайы сураҕа иһиллэр буолла.

Олонхо былыргы бухатыырдар хорсун быһыыларан, кыайы-хотуу аргыстаах сырыыларын туһунан сьэргэһын эрэ буолбатах, олонхоҕо мифология, итэһэл, үйүлҕа, философия, оһону иитии, музыка, ункуу искусстволара, норуот киэннэрин бэриллитэ түмүллүбүт.

Билинни кэмнэ олонхо сайдарыгар Гуманитарнай чинчийиилэргэ Институт олонхону сайыннарыыга угус сыраларын уураллар. Билигин норуот санаата кетебуллэн олонхо оруола сайдар кыахтанна. Гуманитарнай чинчийиилэргэ Институт Олонхо киинин сьэбиэдиссэйэ А.Е.Захарова этэринэн, оһо саадыттан оскуолаҕа диэри, дьизэ кэргэннэ олонхоҕо сыһыаны уларытыы наада.

Оскуолаҕа кириэн иннинээһи саастаах оһолорго анаммыт Тосхол «Национальной оһо тэрилтэтин базовой программатыгар» фольклор маннык керуннэрэ: остуоруйа, таабырын, ес хобооно, чабырбах, оьуокай, тойук, олонхоҕо аналлаах дьарык быһытынан киирэллэр. Ол эрэн музыкальной дьарыкка, оһо музыканы истэр сатабылыгар, олонхону иьитиннэрии суох.

Ол иһин мин үлэбин олонхо тематыгар таллым, чуолаан олонхону иьитиннэриини улахан белехтен ыллым. Темам аата «Олонхо бухатыырын уобараһын музыка ненүе тириэрдии». Олонхону иьитиннэриини тыл кеметүнэн эрэ буолбакка, дьуьунугэр, оруолугар сеп түбэһэр музыкалшьнай доьуьуолу ньыма биир керунунэн киллэрдим.

Сурун сыала

- Оскуолаҕа киириэн иннинээҕи саастаах оҕолорго олонхо ис хобоонун музыка нонуо тириэрдии. Олонхо нонуо оҕо ойуулаан-дьууннээн санарар тылын саппаабын байытыы. Саха фольклорун барҕа баай тыныгар үмсүгүтэр улуу кууьүгэр оҕо кыра эрдэбиттэн уьууу.

Бу сыалтан сиэттэрэн манньык соруктары туруоруннум:

- Оҕолорго олонхо нонуо үс дойдун дьоруойдарын уобарастарын билииннэри, интириэьиргэтии.
- Олонхо дорҕоонун, тыабын-ууьун музыка нонуо тириэрдии.
- Оҕо тылын саппаабын байытыы, ойуулаан-дьууннээн кордорор дьоруу сайыннарыы. Оҕо иэиилээхтик олонхону истиитин, туттан-хаптан оруолларга ооньуурун сайыннарыы.

Актуальноьа

- 2005 сыллаахха ЮНЕСКО киьи-аймах чулуу айымньытынан билиммитэ.

Бу соруктартан сиэттэрэн манньык сабаьалаабын оноьулунна:

- Оскотун биьиги оҕону кыра эрдэбиттэн музыка нонуо олонхону сэргээн истэргэ угуйдахпытына, Саха норуотун уус уран айымньытын, саамай урдук чыпчаалыгар олонхоо интириэьи үоскэтэбит.
- Олонхо тыныгар иитиллибит оҕо бэйэтин норуотун ытыктыы, омук быьыытынан билинэ киэн тутта улаатар.
- Оҕо музыка сабыдыалынан иэиилээхтик дьууьүэр дьоруу сайдыа. Ол эбэтэр оҕо тылын саппааьа биллэ ханыа.
- Музыка нонуо оҕо ойго онрон корор дьоруурун сайыннарабыт (воображение)
- Оҕо кыраттан үерэр, кыраттан хомойор айыл^алаах (эмоциональнай) ол иьин музыка ненуе олонхону иьитиннэри оҕо үйүл^атыгар ордук тийимтиэ дии саныыбын.

Олонхону иьитиннэри 3 туьүмэхтэн туар:

1. Олонхону кэпсэьин (хартыыналары туттуу)
2. Олонхону (грампластинка, аудиокассета) кемелерунэн иьитиннэри.
3. Олонхо мызыкатын истэн оҕо олонхо ис хобоонун кэпсиирин ситиьии.

Олонхону уорэтии ньымалара

Олонхо –

Олонхону иьитиннэри –

олонхону кэпсэьин -

Музыка добууолунан хамсаны –

О5о олонхо ис хобоонун туттан-хаптан, санаран –инэрэн толоруута.

Улахан болох

ТЕМАТА

- «Дьулуруйар Ньургун Боотур»
- «Ус дойду бухатырдарын уобарастара»
- «Олонхо5о Айыы уонна абааы утарсыылара»
- «Бухатырдар охсууулар, быылааннара, сырыылара»

МУЗЫКАНЫ ИБИТИННЭРИИ

- Г.К. Колесов толоруутугар
- Ньургун Боотур тойуга (Иван Степанов)
- М. Попова толоруутугар «Кыыс Кыскыйдаан» (Абааы кыыыа)
- Дунур тыаа

ХАМСАНЫЫЛАР

- Атынан суурдуу (ботороннооьун)
- Эрчимнээх хаамыы, чохчоохой
- Кылыыы
- Охсууу хамсаныылара

Бэлэмнэни болох

ТЕМАТА

- «Дьулуруйар Ньургун Боотур» – олонхо киириитэ.

- «Бухатыыр сирэ-дойдута, айыл5ата»
- «Айыы Умсуура уда5ан Ньургун Боотурга куус-уох биэриитэ»
- «Ньургун Боотур кыайыыта. Айхаллаан ыыях ыан улуу уоруу буолар»

МУЗЫКАНЫ ИБИТИННЭРИИ

- Н. Баскоров толоруутугар
- Оркестр тыаба (силлиэ, тыал уо.д.а.)
- Айыы Умсуура ырыата (М.Васильева толоруутугар)
- Оркестр (уоруу орогойо)

ХАМСАНЫЫЛАР

- Атах тэпсии, ондоннообун
- Дьизэрэнкэй
- Дэгэйэн хаамыы
- Оьуохай хаамыыта

